

LUDVIG ZSUZSA

Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai

Közeledés vitákkal lassítva

Magyarország a 2004. májusi EU-csatlakozással részesévé vált az Európai Unió és Oroszország között formálódó sokoldalú kapcsolatrendszernek. A politikai szálakon túl a gazdaságiak is egyre fontosabbá válnak. Az Európai Unió már a bővülés előtt is Oroszország legfontosabb kereskedelmi partnere volt, míg az Európai Unió számára Oroszország elsősorban kiemelt jelentőségű – és a bővüléssel még fontosabbá váló – energiaforrást jelent. A kapcsolatrendszer felértékelődése érthető módon veti fel az optimális intézményes keretek, elsősorban kereskedelmi formák keresésének kérdését. Mindebben kulcsszerep jut a várható orosz WTO-tagságnak. Az újonnan csatlakozott országok az eddigi EU–Oroszország dialógusba azonban vélhetően nemcsak új lehetőségeket, hanem új problémákat is hoznak.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F1, F2.

2004 májusában nyolc közép-kelet-európai ország vált az Európai Unió tagállamává, s a tagság konkrét ígéretével rendelkezik Románia és Bulgária, valamint konkrét időpont nélkül több dél-európai ország is. A szovjet utódállamok – a három felvételt nyert kis balti állam kivételével – egyelőre mind kívül maradnak ezen a körön, hozzájuk az Európai Unió merőben más alapokon kíván közeledni. Közülük is kiemelkedik jelentőségében Oroszország.

Az Európai Unió és Oroszország az európai kontinens két meghatározó politikai és gazdasági szereplője. Ebből a kölcsönös felismerésből ered a már a kilencvenes évek közepén meghirdetett, majd stratégiai jelentőségre emelt partnerség. Jelen cikk egyrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen típusú együttműködési keretek alkalmasak, illetve várhatók a két partner közötti további gazdasági közeledés elősegítésére, másrészt azokat hogyan befolyásolja a tíz ország csatlakozása. A kétoldalú kapcsolatrendszer továbbfejlesztésére hivatott és a 2001. évi EU–orosz csúcson közösen el is fogadott javaslatnak a Közös Európai Gazdasági Tér koncepciójáról minden bizonnyal nagyobb a realitása, mint egy esetleges orosz tagsági kérelemnek lenne. Az elmúlt néhány évben történt csekély előrelépés mellett számos lényeges gazdasági kérdésben megmutatkozott nézeteltérés azonban kérdéssé teszi még ez utóbbi elképzelés esélyeit is. A gazdasági kapcsolatok fejlesztésének másik alapgondolata az energiadialógus, amely azon a tényen alapul, hogy Oroszország az EU–15-ök egyik legjelentősebb, a kibővült Európai Uniónak viszont már egyértelműen az első számú szénhidrogén-szállítója.

A tavaszi EU-bővülés minden téren a kapcsolatok megerősödését vonja maga után. A kétoldalú külkereskedelem jelentősége mindkét fél számára számottevő mértékben emelkedik, Oroszország esetében a jelenlegi egyharmados szintről 50 százalék körülire. A

megnövekvő áruforgalom tehát még inkább aktuálissá teszi az optimális kereskedelmi formák keresésének kérdését, az esetleges szabad kereskedelem feltételeinek vizsgálatát és megteremtését, ami a Közös Európai Gazdasági Tér koncepciójának első célkitűzései között szerepel. Hasonlóképpen, mivel a legtöbb csatlakozó ország energiabehozatalában az orosz részarány meghaladja a jelenlegi uniós szintet, az energiadialógus jelentősége tovább nő, ugyanakkor új problémák felvetődésével is együtt jár.

A gazdasági kapcsolatokban rejlő lehetőségek egyelőre korántsem kiaknázottak. Orosz részről a pragmatistának tartott Vlagyimir Putyinhoz fűződik ennek felismerése. Az Európai Unió Oroszország számára is egyfajta modernizációs horgony, az ország technikai-technológiai megújulását mind az Európai Unióból származó import, mind pedig a működőtőke-befektetések nagyban elősegíthetik. Bár az Európai Unió még mindig első-sorban mint fontos politikai partnerre tekint Moszkvára, mégis erősödőben van Brüsszel részéről is a gazdasági kapcsolatokban rejlő perspektíva elismerése.

Az EU-15-ök és Oroszország közötti külkereskedelem

Az Európai Unió Oroszországgal elsőként írta alá 1994-ben a kétoldalú kapcsolatrendszert új alapokra helyező *partnerségi és együttműködési megállapodást*, amelyhez hasonló megállapodás időközben a Független Államok Közössége legtöbb országával is született. Elsősorban a kilencvenes évek közepén kirobbant első nagy csecsen konfliktus orosz kezelési módjának nyugati elutasítása következtében az Oroszországgal kötött megállapodás csak 1997 decemberében léphetett életbe. A kereskedelmi kérdéseket taglaló ideiglenes (interim) megállapodás 1996 februárjától hatályos. A megállapodás kereskedelmi fejezetei szerint a kölcsönös kereskedelem alapja a legnagyobb kedvezményes bánásmód, amelyet az unió részéről az általános preferenciális rendszer (GSP) bizonyos – valójában csekély jelentőségű – kedvezményei egészítenek ki. Ami a partnerségi és együttműködési megállapodásban felvetett további gazdasági perspektívákat illeti, az egyezmény a WTO-tagsághoz köti egy nagyobb szabású változtatás, további közeledés lehetőségét: „a felek kölcsönös egyetértése és a körülmények megfelelő alakulása esetén” kerülhet sor a szabadkereskedelmi övezet megteremtését célzó tárgyalások megkezdésére. 2002 májusában Oroszország korábbi nagy sérelme nyert orvoslást: a fejlett piacgazdaságok közül az Európai Unió elsőként adta meg a teljes piacgazdasági státust Oroszországnak – ezzel mintegy megelőlegezve a WTO-tagságot –, amelynek leginkább a kereskedelmi viták rendezési módjában van jelentősége.

Az úgynevezett érzékeny termékek kölcsönös szállításaiban az általános feltételektől eltérő, több kereskedelmi korlátot jelentő speciális megállapodások szerepe csökkenőben van, mindkét oldalon megszűntek például a textilárúkra vonatkozó kvóták. Jelenleg az orosz célra vannak érvényben mennyiségi korlátozások.

Oroszország és az Európai Unió ugyan súlyban eltérő, de mindkét irányban fontos partnerei egymásnak (1. táblázat). Az orosz külkereskedelem bő egyharmada zajlott az Európai Unió korábbi 15 gazdaságával export- és importoldalón egyaránt, miközben Oroszország részaránya mindössze 2-3 százalék volt az EU-15-ök kivételében és 4 százalék körüli a behozatalában. Oroszország ezzel együtt is az első 5-6. helyen állt a legfontosabb külkereskedelmi partnerek között.

Az áruforgalom az EU-15-ök és Oroszország között dinamikusan bővült (2. táblázat). Az egyik kiugró évet 1997 jelentette,¹ majd a forgalmi dinamikát az 1998-as oroszorszá-

¹ 1997 egyúttal az a különleges év, amikor Oroszország nemzetközi megítélése – a javuló makrogazdasági adatok alapján – igen kedvező volt.

1. táblázat
Oroszország fontosabb külkereskedelmi partnerei (1995–2002)
(százalékos részarány)

Ország	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
<i>Export</i>							
EU–15-ök	33,6	32,9	32,4	34,0	35,7	36,4	35,2
Csatlakozott 10-ek együtt*	10,0	14,0	13,0	14,0	17,5	18,0	14,3
Egyesült Államok	5,5	5,3	7,1	6,5	4,5	4,2	3,7
Kína	4,2	4,7	4,5	4,8	5,0	5,6	6,4
Törökország	2,1	2,3	2,7	2,2	3,0	3,2	3,1
Nem FÁK-országok együtt	81,5	80,5	80,8	85,3	86,6	85,4	85,3
FÁK-országok együtt	18,5	19,5	19,2	14,7	13,4	14,6	14,7
<i>Import</i>							
EU–15-ök	38,3	36,7	36,0	36,8	32,7	36,5	39,3
Csatlakozott 10-ek együtt*	8,7	8,2	7,6	6,0	6,1	7,3	7,4
Egyesült Államok	5,6	7,6	9,4	7,9	8,0	7,7	6,4
Kína	1,8	2,4	2,7	2,9	2,8	3,8	5,2
Törökország	1,2	1,5	1,1	1,0	1,0	1,2	1,5
Nem FÁK-országok együtt	70,9	73,2	74,1	72,3	65,8	73,3	77,8
FÁK-országok együtt	29,1	26,7	25,9	27,7	34,2	26,7	22,2

*1995, 1998, 1999: Tamozsennaja sztatisztika vnyesnej targovlji Rossziszskoj Federáciji 1999, Orosz Állami Vámbizottság, 8-12. oldalon alapuló saját számítások.

1997, 2000, 2001, 2002: Direction of Trade Statistics 2003, IMF 420–422. oldalon alapuló saját számítások.

Forrás: Rosszija v cifrah 2003, 365–369. o., Goszkomstat (Oroszország Állami Statisztikai Bizottsága) és Direction of Trade Statistics 2003, IMF.

gi pénzügyi válság megtörte. 2000-től kezdődően a forgalom növekedése újabb lendületet vett, amely azonban – különösen az Oroszországból származó uniós behozatal tekintve – a legutóbbi időkben már alábbhagyott. 2001-re az EU–15-ök oroszországi kivitele már meghaladta az 1998. évi orosz válság előtti szintet. Érdeemes azonban megemlíteni, hogy a vizsgált uniós behozatal értékeit számottevő mértékben befolyásolják az energiahordozók világszerte áringadozásai, elsősorban a 2000-től tartósan magas olajárak.

A közép-kelet-európai térség országaihoz hasonlóan az EU–15-ök is óriási, az utóbbi három évben 17 és 26 milliárd euró között mozgó deficitet könyvelhettek el Oroszországgal szemben. Ennek oka is hasonló: az óriási összegű orosz energiahordozó-szállításokat a piacát még mindig jelentős mértékben védő Oroszországban az EU sem tudta ellentételezni. A külkereskedelmi hiány tekintetében az orosz reláció évek óta az első helyeken áll.

A kétoldalú külkereskedelem jelentősége legjobban termék-, illetve termékcsoport szintű vizsgálódás esetén tűnik ki. Mind Oroszország, mind pedig az Európai Unió esetében igaz az az állítás, hogy a kölcsönös áruszállítások túlnyomó részben az ország, illetve országcsoport teljes külkereskedelmében is meghatározó jelentőségű árukra jutnak. Ez az orosz szállítások esetében elsősorban az energiahordozókat jelenti, amelyek részaránya az EU–15-ökbe irányuló kivitelben meghaladta az 50 százalékot. Ezzel szemben az Oroszországba irányuló uniós szállítások több mint 40 százalékát gépek, berendezések, közlekedési eszközök jelentették. Ezek az áruszerkezeti súlyarányok az elmúlt évtizedben csak kisebb mértékben módosultak (3. táblázat).

Az uniós kivitelben a vizsgált tízéves időszakban a legerőteljesebben visszaesett ter-

2. táblázat
Az EU-15-ök külkereskedelmi áruforgalma Oroszországgal (1993-2003)*

Megnevezés	1993	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003. I. félév
<i>Export</i>									
Millió ECU/euró	11 476	19 093	25 539	21 170	14 726	19 916	27 961	30 465	15 174
Százalékos változás az előző évhez képest	201	118,1	133,8	82,8	69,6	135,2	140,4	109	105,8
Oroszország helyezése a legfontosabb partnerek között	7.	6.	4.	7.	12.	12.	6.	6.	6.
<i>Import</i>									
Millió ECU/euró	14 778	23 299	27 037	23 172	25 977	45 724	47 688	47 729	25 695
Százalékos változás az előző évhez képest	172	106,7	116,1	86	112,1	176	104,3	100,1	109,1
Oroszország helyezése a legfontosabb partnerek között	8.	6.	6.	6.	6.	6.	5.	5.	5.
<i>Egyenleg</i>									
Millió ECU/euró	-3 302	-4 633	-788	-867	-11 250	-25 807	-19 727	-17 265	-10 521
Oroszország helyezése a külkereskedelmi hiány nagysága alapján	6.	3.	5.	3.	1.	1.	1.	2.	2.

* 1990-ig Szovjetunió.

Forrás: Eurostat, External and Intra-European Union trade – Statistical Yearbook, 1958-2000, Monthly Statistics 2003/12.

3. táblázat
Az EU-15-ök Oroszországgal folytatott kereskedelmének szerkezete, 1993–2003
(százalékos megoszlás)

Megnevezés	1993	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003. I. félév
<i>Export</i>									
Élelmiszer, alkohol, dohány (SITC 0+1)	25,2	21,0	20,3	17,4	16,5	11,3	10,0	9,7	9,5
Nyersanyag (SITC 2+4)	1,2	1,7	2,3	2,3	3,5	2,9	2,6	2,5	2,2
Energiahordozó (SITC 3)	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4
Vegyí áru (SITC 5)	8,2	10,1	10,8	11,0	11,7	13,5	13,7	13,1	13,6
Gép, közlekedési eszköz (SITC 7)	41,6	34,5	35,2	37,7	36,5	38,4	42,3	44,4	45,8
Különböző feldolgozott termék (SITC 6+8)	20,1	29,9	28,3	28,5	28,5	30,1	28,3	27,8	26,3
Egyéb (SITC 9)	3,2	2,3	2,5	2,7	2,9	3,2	2,6	2,1	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Import</i>									
Élelmiszer, alkohol, dohány (SITC 0+1)	1,8	1,7	1,6	2,2	1,8	1,3	1,6	2,1	1,4
Nyersanyag (SITC 2+4)	7,3	9,1	9,6	11,3	9,0	6,3	5,2	4,6	4,5
Energiahordozó (SITC 3)	43,1	46,0	42,2	35,0	45,3	49,8	52,0	55,5	55,0
Vegyí áru (SITC 5)	5,2	6,0	5,5	6,3	6,0	4,5	4,3	4,0	4,6
Gép, közlekedési eszköz (SITC 7)	2,6	2,3	1,5	1,8	1,7	1,2	1,1	1,0	0,9
Különböző feldolgozott termék (SITC 6+8)	19,0	20,7	22,3	23,9	20,4	18,9	15,9	13,3	15,0
Egyéb (SITC 9)	20,9	14,2	17,4	19,5	15,8	18,0	19,8	19,5	18,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: az Eurostat External and Intra-European Union Trade különböző számain alapuló saját számítások.

4. táblázat
Az EU 15-ök fontosabb exporttermékei, Oroszországszázalékos részaránya és helyezése a teljes exportban

Megnevezés	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003. I. félév
SITC 01	n. a.	n. a.	27,2	22,9	23,6	15,1	n. a.	n. a.	n. a.
Hús és húskészítmények	n. a.	n. a.	1.	1.	1.	2.	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 02	n. a.	n. a.	15,9	10,2	4,9	4,4	n. a.	n. a.	n. a.
Tejtermékek és tojás	n. a.	n. a.	1.	1.	6.	6.	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 03	4,4	4,7	5,3	n. a.	n. a.	n. a.	4,3	5,9	7,7
Hal	5.	5.	4.	n. a.	n. a.	n. a.	5.	4.	4.
SITC 04	4,0	7,5	8,7	6,2	6,2	3,6	4,6	4,7	4,2
Gabona és gabonakészítmények	2.	1.	1.	2.	3.	7.	3.	4.	7.
SITC 05	9,0	12,6	15,4	12	n. a.	n. a.	8,3	8,7	11,4
Zöldség, gyümölcs	3.	2.	1.	2.	n. a.	n. a.	3.	3.	3.
SITC 55	n. a.	n. a.	7,9	5,8	3,4	4,9	n. a.	n. a.	n. a.
Kozmetikumok	n. a.	n. a.	3.	4.	7.	4.	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 74	2,8	3,0	3,5	2,9	n. a.	2,5	3,4	3,8	3,8
Ált. ipari gépek és berendezések	8.	8.	5.	7.	n. a.	9.	6.	5.	5.
SITC 75	3,1	3,2	3,5	2,9	3,1	3,6	4,7	5,4	6,1
Irodai gépek, számítógép	6.	6.	5.	9.	7.	7.	4.	3.	3.
Ebből SITC 752	3,8	3,9	4,7	3,6	4,3	5,5	7,2	7,6	8,6
Számítógépes berendezések	6.	6.	6.	6.	6.	5.	4.	3.	3.
SITC 76	4,0	3,6	4	n. a.	n. a.	n. a.	3,5	5,4	6,8
Híradástechnikai berendezés	6.	6.	5.	n. a.	n. a.	n. a.	6.	2.	2.
SITC 84	3,1	4	5,6	5,3	3,6	4,8	6,1	6,7	6,4
Ruházat és kiegészítők	6.	6.	4.	4.	5.	4.	4.	4.	4.

Megjegyzés: a táblázatban azon, az EU külkereskedelmében kiemelt fontosságú termékek és termékcsoportok szerepelnek, ahol Oroszország az elmúlt 8-9 év során tartósan vagy átmenetileg jelentős pozíciókra tett szert. Egy-egy termékre teljes idősor azért nem adható, mert a használt statisztikai kiadványokban évről évre változtatások történtek a feltüntetett termékek körében.

Forrás: ugyanaz.

5. táblázat
Az EU-15-ök fontosabb importtermékei, Oroszország százalékos részaránya és helyezése a teljes behozatalban*

Megnevezés	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003. I. félév
Hal	3,1	4,1	4	4,4	3,9	4,1	4,3	3,8	3,3
SITC 03	6.	5.	5.	4.	4.	4.	7.	6.	8.
Gabona és gabonakészítmények	-	-	-	-	-	-	4,0	13,3	10,8
SITC 04	-	-	-	-	-	-	9.	3.	2.
Parafa és fáru	11,9	11,1	10,8	11,3	13,4	13,2	14,4	15,5	15,7
SITC 24	2.	2.	2.	2.	1.	1.	1.	1.	1.
Cellulóz és papírhulladék	6,5	3,7	2,6	2,2	1,8	2,8	2,7	2,2	2,1
SITC 25	4.	6.	6.	7.	8.	6.	7.	8.?	8.
Vastartalmú ércek és fémhulladék	7,3	8,1	10,8	11,2	9,6	8	6,3	5,3	6,1
SITC 28	5.	5.	2.	2.	2.	5.	5.	6.	5.
Nyers kőolaj	11,5	12,3	12,7	12,2	14,4	14,1	17,0	20,3	19,8
SITC 333	3.	3.	3.	2.	2.	2.	2.	2.	2.
Kőolajtermékek	24,8	26,4	27,3	23,9	29,1	29,1	32,5	31,7	36,5
SITC 334+335	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.
Gáz (földgáz és mesterséges)	n. a.	n. a.	10,2	11,2	11	11,5	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 34	n. a.	n. a.	3.	3.	3.	3.	n. a.	n. a.	n. a.
Szerves vegyi áru	3,3	1,8	1,9	1,6	1,8	3,2	2,9	2,4	3,2
SITC 51	5.	7.	9.	10.	9.	6.	8.	9.?	7.
Szervetlen vegyi áru	n. a.	n. a.	15,7	15,2	17,2	14,1	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 52	n. a.	n. a.	2.	2.	2.	2.	n. a.	n. a.	n. a.
Műtrágya	16,3	16,9	15,5	15,2	n. a.	n. a.	19,5	18,6	23,3
SITC 56	1.	1.	1.	1.	n. a.	n. a.	1.	1.	1.
Papír, karton és termékeik	n. a.	n. a.	1,9	2,9	3,3	3,7	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 64	n. a.	n. a.	9.	8.	8.	7.	n. a.	n. a.	n. a.
Nem fémes ásványi termékek	3,4	4,2	5,6	4,8	4,8	4	n. a.	2,5	4,9
SITC 66	8.	5.	4.	5.	6.	7.	n. a.	8.	7.
Vas és acél	12,3	9,5	9,1	7,3	8,3	10,5	9,3	11,2	12,1
SITC 67	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.
Nem vastartalmú fémek	n. a.	n. a.	20,4	17,2	15,6	19,6	n. a.	n. a.	n. a.
SITC 68	n. a.	n. a.	1.	1.	2.	1.	n. a.	n. a.	n. a.

* A táblázatban azon, az EU külkereskedelmében kiemelt fontosságú termékek és termékcsoportok szerepelnek, ahol Oroszország az elmúlt 8-9 év során tartósan vagy átmenetileg kiemelkedő pozíciókra tett szert.

Forrás: ugyanaz.

mékcsoport az élelmiszereké. Ez az 1998. évi válság után részben – egyes években – a kilábalás jeleit mutató orosz mezőgazdaság javuló terméseredményeivel, még inkább azonban a válság utáni importhelyettesítési törekvésekkel és tendenciákkal általában is csökkenő orosz behozattal magyarázható. A termékszerkezet kapcsán érdemes továbbá felhívni a figyelmet a 9. SITC (egyéb termékek) kategóriára, amely feltűnően magas részarányú: 2001–2002-ben már a második legjelentősebb termékcsoport az orosz eredetű uniós behozatalban. Bár erre az áruosztályra nem állnak rendelkezésre adatok részletesebb bontásban, valószínűsíthető, hogy ezek az adatok többek között aranyszállításokat ölelnek fel.

A 4. táblázat azon, az EU-15-ök teljes külkereskedelmi áruforgalmában kitüntetett jelentőségű termékeket, árucsoportokat tünteti fel, amelyek uniós behozatalában vagy kivitelében az orosz reláció részaránya kiemelkedő. Oroszország különösen fontos piac az uniós agrárszektor, a vegyipar bizonyos ágai, valamint (az előbb említetteknek megfelelően) a gépipari (számítógépek, híradástechnikai berendezések gyártói) és a textilipari vállalatok számára. Importoldalón a szénhidrogének csoportja emelkedik ki (5. táblázat). Ezenkívül az orosz szállítók igen előkelő pozíciókat szereztek a faáruk, a műtrágya, valamint a vas- és acéltermékek, illetve a nem vastartalmú fémek uniós piacán.

A 3–5. táblázat jól illusztrálja a kétoldalú áruforgalom aszimmetriáját. Míg az EU-15-ök elsősorban élelmiszereket, fejlett technológiát igénylő termékeket (gépeket, különböző berendezéseket), valamint fogyasztási cikkeket (kozmetikumok, ruházat stb.) szállítanak Oroszországba, addig az oroszországi export döntő többségében nyersanyagokból (olaj, földgáz) és egyéb alacsony hozzáadott értéket igénylő termékekből (vas és acéláru, egyéb fémtermékek, műtrágya, faáru) áll. Oroszország a vizsgált időszakban a gépipari termékek, berendezések, járművek nagy csoportján belül a fontosabb szállítók között egyetlen árukategóriában jelent meg a kilencvenes évek közepén, mégpedig a repülőgé-

6. táblázat

Oroszország részaránya az egyes EU-tagországok EU-n kívüli exportjában és importjában, 2002

Ország	Export		Import	
	százalék	EU-15-ön belüli sorrend az áruforgalom volumene alapján	százalék	EU-15-ön belüli sorrend az áruforgalom volumene alapján
Németország	3,8	1.	5,6	1.
Olaszország	3,1	2.	7,1	2.
Finnország	14,3	3.	27,9	6.
Hollandia	4,4	4.	4,0	4.
Franciaország	1,8	5.	4,3	3.
Nagy-Britannia	1,3	6.	2,3	5.
Belgium	2,0	7.	3,0	9.
Svédország	3,0	8.	5,7	10.
Ausztria	3,3	9.	3,4	11.
Spanyolország	2,1	10.	4,6	7.
Dánia	3,4	11.	2,3	12.
Görögország	5,0	12.	15,3	8.
Írország	0,8	13.	0,2	14.
Luxemburg	2,6	14.	0,3	15.
Portugália	0,6	15.	3,8	13.
EU-15-ök együtt	3,1	–	4,9	–

Forrás: Eurostat, External and Intra-European Union Trade, 2003. 12. kiadványon alapuló számítások.

pek, úrhajók kategóriában.² A 2000-es években az Unióba irányult jelentősebb orosz gabonaszállítmányok jelzik, hogy Oroszország potenciálisan számottevő agrárexportőr is egyben. Ez a tény a jövőben tovább árnyalhatja az orosz–EU érdekeltségi viszonyokat.

Az EU–15-kön belül egyébként Oroszország legfontosabb partnere Németország és Olaszország, majd Hollandia, Finnország, Franciaország és Nagy-Britannia. Tehát az élen (Spanyolország kivételével) megtalálható valamennyi uniós „nagy”, valamint az Oroszországgal tradicionálisan szoros gazdasági kapcsolatokat ápoló szomszédos Finnország (6. táblázat).

Ennek fényében nem meglepő, hogy Oroszország és a 6. táblázatban szereplő országok (elsősorban Németország, Franciaország és Olaszország) között a Moszkva–Brüsszel párbeszéd intenzitásán és mélységén túlmutató a kapcsolatok ápolása.³

Külföldi tőkemozgások mindkét irányban

A külföldi tőkebefektetések számára mindkét irányban óriási lehetőségek kínálóznak. Közismert, hogy a hatalmas ország méreteihez és a speciális orosz gazdaság által elvileg kínált lehetőségekhez képest az Oroszországba mind ez idáig külföldről beáramlott tőke mennyisége elenyésző.⁴ A legnagyobb érdeklődést eddig az amerikai vállalatok mutatták, de mint országcsoport itt is az Európai Unió áll az élen a közvetlen külföldi befektetések állományának 2002-ben már több mint 40 százalékaival, éves szinten körülbelül 1,6-1,7 milliárd dollár összegű beruházásokkal. Ezen belül kiemelt szerep szintén a „nagyoknak” jut: elsősorban a német, brit, francia, továbbá holland, svéd és finn vállalatoknak. Mind a *flow*, mind pedig a *stock* adatok jelzik azonban, hogy az amerikai túlsúly csökkenőben van. 2000-től az Egyesült Államokból származó közvetlen beruházások csökkenő, míg a 15-ökből érkezők növekvő tendenciát mutatnak.

Valójában az EU-ból származó befektetések összege a 7. táblázatban feltüntetettnél minden bizonnyal magasabb. Ennek oka az, hogy az orosz hivatalos statisztikák jobbra csak az első tíz – a legfrissebb UNCTAD jelentésben már első 20 – befektetőre közölnek ország szintű adatokat. Az úgynevezett egyéb országok alatt jelzett korántsem alacsony részarányok így nagy valószínűséggel tartalmaznak más, az oroszországi befektetők között nem éllovas uniós országokból származó közvetlen befektetéseket is. Ez annál inkább valószínű, mivel az Oroszországba befektető országok száma igen magas, meghaladja a százat.

Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy a legjelentősebb forrásországok között megjelenő olyan államok, mint például Ciprus, Bahama-szigetek, Brit Virgin-szigetek, Panama, Gibraltár és bizonyos fokig Svájc valójában az esetek zömében csak orosz eredetű tőkék visszaáramoltatásában közvetítenek, az Európai Unió szerepe a valós külföldi beruházásokban a statisztikák által mutatottnál jelentősebb. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy vezető szerepük ellenére az uniós bázisú transznacionális és egyéb vállalatok oroszországi jelenléte mindeddig meglehetősen szerény és visszafogott volt.

Várható azonban, hogy az orosz gazdaság további stabilizálódásával párhuzamosan, valamint a szükségszerűen folytatódó külgazdasági nyitásból eredően az eddigieknél lényegesen nagyobb összegű tőkék érkeznek külföldről Oroszországba, a partnerség tartal-

² Lásd Eurostat External and Intra-European Union Trade, Monthly Statistics 1996–1997. évi számai.

³ A nagyoknak tulajdonított kiemelt fontosság természetesen azok jelentősebb politikai szerepével is összefügg, Moszkva bennük nem egy esetben konkrét politikai szövetségest is talált.

⁴ Összehasonlításként: 2002 végén a lakosságát tekintve nem egészen harmadakkora Lengyelország külföldi tőkebefektetéseinek állománya éppen kétszerese volt az oroszországinak, amelyet ekkor még a megfelelő magyar adat is megelőzött (World Investment Report, 2003).

7. táblázat

Az EU-tagországok és más fontos forrásországok százalékos részesedése az Oroszországba érkezett működőtőke-állományból, 1998–2002

Ország	1998	1999	2000	2001	2002	2002. évi sorrend
EU	25,8	23,8	27,9	38,5	40	..
Hollandia	4,9	4,7	7,1	11,8	11,8	3.
Németország	7,4	7,9	7,8	8,3	8,4	5.
Nagy-Britannia	7,5	6	6,1	10,4	10,8	4.
Svédország	1,8	1,8	3,8	..	2,6	6.
Finnország	3,1	2	1,5	1,7	1,6	10.
Luxemburg	..	..	..	1,4	1,2	13.
Franciaország	1,1	1,3	1,6	1,9	1,5	11.
Írország	..	..	..	0,8	1,2	12.
Olaszország	..	..	..	1	1	15.
Ausztria	..	..	..	0,8	..	..
Belgium	..	..	..	0,4	..	..
Egyesült Államok	27,3	35,6	34	22,5	20,7	1.
Gibraltár	..	..	..	..	1,1	14.
Svájc	2,1	2,4	1,4	1,5	1,8	9.
Norvégia	..	..	..	0,5	..	..
Japán	1,9	1,2	1,3	1,9	..	..
Egyiptom	..	..	..	..	0,2	18.
Bahama-szigetek	..	..	..	1,7	2,4	7.
Brit Virgin-szigetek	..	..	..	1,3	2	8.
Panama	..	..	..	0,4	0,5	17.
Ciprus	24,8	21,4	20	20,5	19,3	2.
Libanon	..	..	..	..	0,1	19.
Koreai Köztársaság	..	..	..	0,6	0,5	16.
Lettország	..	..	..	0,2	..	..
Egyéb	18	15,6	15,3	10,4	11,3	..
Összesen	100	100	100	100	100	..

Forrás: World Investment Directory, Vol. VIII. Central and Eastern Europe 2003, 322. o.

mi erősödésével az Európai Unióból is. E befektetések zöme azonban egyelőre a kitermelőipart, valamint az óriási belső piacot érinti, az exportcélzatú – például gépipari – külföldi befektetések még ritkák. Az energiadiálógus egyik fő várható „hozománya” az európai olaj- és gázipari cégek eddiginél lényegesen erőteljesebb oroszországi jelenléte lehet. Ehhez azonban az orosz fél részéről a befektetői klíma általános javításán túlmenően az eddigieknél jelentősen nagyobb nyitási készség – például a szolgáltatások területén – is szükséges.

Bár a fentiekben működőtőke-áramlással foglalkoztunk, érdemes megjegyezni, hogy mind ez ideig az Oroszországba külföldről – így az Európai Unióból is – érkező tőke legkedveltebb formáit az úgynevezett egyéb befektetések, zömükben különböző, gyakran kereskedelmi ügyletekhez kapcsolódó hitelek alkották. Mindez jelzi a nyugati vállalatok óvatosságát.

Ami az ellenkező irányú tőkemozgásokat illeti, bár a statisztikák egyrészt kevésbé megbízhatók, másrészt csak szórványosan állnak rendelkezésre, az állítható, hogy a le-

gális orosz eredetű közvetlen külföldi befektetések legpreferáltabb országcsoportja a fejlett ipari országok együttese, azon belül kiemelten az Egyesült Államok, valamint az Európai Unió egyes gazdaságai: Németország, Nagy-Britannia és Hollandia (részletesebben lásd *Liuhto* [2002]). Az orosz cégek egyre határozottabban jelennek meg Európában, terjeszkedésük többnyire jól átgondolt vállalati stratégia része.

Az EU bővülése – legalábbis az első időkben – a 7. táblázat uniós részarányát csak kevésbé fogja megemlíteni. A csatlakozó közép-kelet-európai országok ugyanis – korántsem meglepő módon – nem tartoznak a legjelentősebb Oroszországba fektető országok közé.⁵ Ennek egyrészt ezen országok vállalatai nemzetközi összehasonlításban nézve gyengébb tőkeereje, másrészt a posztsovjett térséggel szembeni – a gazdasági kapcsolatok átalakulási folyamatában a Nyugat-Európára koncentráció következtében is – szinte mindenhol megmutatkozott tartózkodás az oka.

Az orosz cégek közép-kelet-európai térségben való jelenlétével, tőkebefektetéseivel kapcsolatban tény, hogy a befektetett összegeket tekintve eddig nem ez a térség volt a kiáramló orosz vállalati tőke fő csapásiránya. Az orosz „tőkeinvázióval” kapcsolatos félelmeket és a kapcsolódó, nem egy esetben vitatható állami hozzáállást a közép-kelet-európai térségben elsősorban az váltotta ki, hogy az orosz vállalatok több alkalommal az adott országon belül stratégiai pozíció megszerzésére törekedtek. Az orosz cégek „diszkriminálása” pusztán orosz voltak miatt az EU egységes, liberalizált piacán egyre kevésbé lesz lehetséges.

Az orosz WTO-csatlakozási folyamat és az Európai Unió

Miközben a legfelsőbb szinteken kötött egyezmények, közös csúcsonk elhangzott szép szavak alapján mind az EU, mind pedig Oroszország a – gazdasági és politikai – közeledés szorgalmazója, a valóságban számos konkrét, húsbavágó gazdasági kérdésben lassú a megegyezés a felek között.⁶ Ebbe a sorba tartozik a kiotói egyezmény aláírása alóli orosz vonakodás, de az orosz WTO-csatlakozás egy sor problematikája is.⁷ Bár elméletileg az Európai Unió már az 1994. évi *partnerségi és együttműködési megállapodásban* (*Partnership and Cooperation Agreement*) biztosította a tagság iránt folyamodó Oroszországot támogatásáról, egészen 2004 májusáig Oroszország és az Európai Unió között nem született meg a bilaterális megállapodás az orosz WTO-tagságnak a két fél közötti kapcsolatrendszerrel érintő konkrét kérdéseiről.

A legnehezebben a pénzügyi szolgáltatások orosz piacának megnyitása, a szellemi tulajdonjogok védelme, illetve az úgynevezett kettős energiaárak kérdésében közeledtek az álláspontok. Ez utóbbi esetében Brüsszel azt kifogásolta, hogy az országon belüli energiaárak egyrészt jelentős mértékben elmaradnak a világpiacon érvényes áráktól, másrészt azokban a költségek kellő tükröződése is megkérdőjelezhető. Továbbá, az EU részéről igen súlyosnak ítélt másik nehézség az oroszországi csővezetékek használatához való egyenlő vállalati hozzájárulás megteremtésének kérdése, a jelenlegi gyakorlatra jel-

⁵ Az orosz hatóságok egyedül Lettországot tüntetik fel a fontosabb befektetők között, azt is csak egy évben, 2001-ben.

⁶ A szép közös nyilatkozatokról, elképzelésekről igen találóan írja *Hamilton* [2002], hogy azok nem többek, mint úgynevezett vasárnapi beszédek („*Sunday speeches*”).

⁷ Oroszország WTO-tagságának lehetséges dátumát a cikk írásának idején a szakemberek zöme 2005-re teszi. Ugyanakkor orosz oldalról lehetséges időpontként már 2007 is elhangzott. (Lásd orosz, ukrán WTO-optimizmus. Világgazdaság, 2004. április 20.) A 2004. májusi EU–Oroszország megállapodás vélhetően meggyorsítja a csatlakozási folyamatot.

lemző diszkrimináció megszüntetése.⁸ A WTO-n belüli kétoldalú tárgyalásokon fontos problémaként jelentkezett az orosz repülőgépek nemzetközileg elfogadott mérték fölötti zajsztintje is.

A 2004. májusi EU–orosz csúcson megszületett bilaterális megállapodás rögzíti az orosz vámok maximumait, és a felek nagy nehezen megegyeztek a sok vitát okozó gázár kérdésben is. Az egyezés – amely egyébként összhangban van az orosz energetikai stratégiával is – szerint az oroszországi gázárak a nagyfogyasztók részére a következő években fokozatosan emelkednek majd, és fedezni fogják a költségeken, profiton túl az új mezők kiaknázásához szükséges beruházási összegeket is.

Az energiadialógus mint az Európai Unió és Oroszország egyik nagy közös „projektje”

Az energiadialógus kezdeményezésére a 2000. októberi párizsi EU–Oroszország csúcson került sor. Lényege a következőképpen foglalható össze. Az Európai Unió az energetikai partnerséggel a kontinens energiaellátásának biztonságát kívánja emelni. A szénhidrogének már ma is kiemelt jelentőségű kereskedelme a jövőben várhatóan még tovább erősödik a két partner között.⁹ Ennek egyik fő oka, hogy az előzetes elemzések szerint hosszabb távon az unió egyre nagyobb mértékben fog függni a külső energiaforrásoktól, a külső szénhidrogén-szállító országok csoportján belül pedig Oroszország elméletileg növekvő jelentőségre tehet szert. A bővüléssel is összefüggő földrajzi közelségen túl e mellett szóló érv, hogy az Európai Unió a politikailag meglehetősen bizonytalan közkeleti térségből érkező szállítások arányának csökkentésében érdekelt. Oroszország ugyanakkor egyre inkább megbízható energiaszállítónak számít, az oroszországi szállítások növelése így mindkét fél érdeke.

A kérdés azonban korántsem ilyen egyszerű. A 2004. májusi bővülés kapcsán ugyanis már évek óta napirenden lévő probléma Brüsszelben és a csatlakozó országokban, Moszkva részéről pedig ismételten felvetett aggály a taggá váló közép-kelet-európai országok igen erőteljes – az EU–15-ökét messze felülmúló – energetikai függése az orosz szállításoktól, illetve ehhez kapcsolódóan várható diverzifikálási törekvések az említett országok részéről. Az energiadialógus keretein belül tehát a bővüléssel összefüggésben arra a legalapvetőbb kérdésre kell választ találni, hogy növelhető-e még tovább az immár 25 tagú EU orosz energiahordozóktól való függése, vagy éppen ellenkezőleg, e függés csökkentésére, következésképpen alternatív beszerzési források biztosítására kell törekedni, megőrizve ugyanakkor a kapcsolatok eddigi stabilitását és megbízhatóságát.

Az energiadialógus másrésről lehetőséget kínál az európai tőke jelenleginél erőteljesebb megjelenésére Oroszország legfontosabb ágazatában, elsősorban az olaj- és gáziparban, de az energetika más területein is. A folyamat szerves részeként várható az európai tőke fokozódó érdeklődése az új csővezeték-építési projektek és általában az oroszországi energetikai ágazatban rejlő lehetőségek iránt. Mindez elméletileg az olaj- és gáziparban az orosz és európai cégek egyre szorosabb együttműködését vonja maga után. A legutóbbi évek orosz gazdasági eredményei azonban ezt a kérdést is új megvilágításba helyezik. A tartósan magas vilápiaci olajárak az ágazat orosz vállalatainak pénzügyi helyzetét nagymértékben javították, és ennek következtében ma már nem feltétlenül szorulnak rá külső tőkére a szükséges és tervezett felújításokhoz vagy bővítő jellegű beruhá-

⁸ A külföldi befektetőköt az ágazatból elriasztó problémák között is ez az egyik legjelentősebb.

⁹ Oroszország részesedése az EU–15-ök külső behozatalából az elmúlt évek során a nyersolajat tekintve 20, az olajtermékek esetében 30 százalék fölötti, míg a földgáz esetében is 10 százalékon fölüli volt.

zásokhoz, különösen nem hitelügyleteken túlmutató, szorosabb együttműködési formák keretein belül. Az európai vállalatok viszont éppen ez utóbbiakat szeretnék előtérbe helyezni – azaz a jelenleg Oroszország által preferált termékmegosztási egyezményeken túlmenő, tulajdonosi jogokat, funkciókat is nyújtó együttműködési formákat.

Jelenleg az „energiadialógus” még csak az elméleti körvonalak kialakításánál, tehát a kezdeteknél tart, de a legfelsőbb szinten aláírt megállapodás jelzi a terület kiemelt politikai kezelését. Magas szintű testület (úgynevezett *High Level Group*) jött létre az energiadialógust érintő kérdések közös intézésére, ennek jelentései foglalják össze az eddigi eredményeket és a jövőre vonatkozó terveket. A kérdéseket négy tematikus csoportba sorolták: 1. energetikai stratégiák és mérlegek, 2. beruházások, 3. technológiatranszfer és energetikai infrastruktúra, 4. energiahatékonysági és környezetvédelmi kérdések.

Az energiadialógus részeként több gyakorlati kezdeményezés is elindult. 2002 novemberében közös bázist (*EU-Russian Energy Technology Center*) hoztak létre a kölcsönös információ- és véleménycsere megkönnyítésére, valamint a szakértői tevékenység koordinálására. Folyik egymás hosszú távú energiapolitikájának és „energiaszabványainak” tanulmányozása, valamint általában az oroszországi energetikai beruházások lehetőségének feltérképezése is. Egyelőre négy projekt – északi transzeurópai gázvezeték építése, a Shtokman-mező, a Yamal gázvezeték és az Adria–Druzsba hálózat – iránt mutattak a felek kölcsönösen különleges érdeklődést.

A közös érdeklődéssel kísért tervek reális megvalósítása érdekében – elsősorban a befektetőket érhető jogszerűtlen magatartás kockázatainak kivédésére – a közös szakértői testület egy garanciaalap létrehozását javasolta, amely egy tető alá hozná a nemzetközi pénzügyi szervezeteket, a regionális bankokat, az exporthitel-biztosítókat, valamint a résztvevő országok és a magánszektor biztosítóit és beruházóit. Néhány régióban (Kalinyingrád, Arhangelszk és Asztrahán régió) kísérleti jelleggel közös energiatakarékosági program folyik.

Az EU–orosz energia-párbeszédéről készült harmadik jelentés szorgalmazza az ugyancsak fejlődést mutató termékmegosztási egyezmény intézményén kívül új formák alkalmazását az energia-párbeszéd konkrét megvalósulása során, azaz koncessziók létrehozását, vegyes vállalatok alakítását.

Az Európai Unió 2003 folyamán az energiadialógus részeként 10 millió euró támogatást folyósított a TACIS nemzeti programon keresztül Oroszországnak az energiaszállító hálózat felújítási-karbantartási igényeinek, a szükséges beruházások költségeinek közös feltérképezésére.

A negyedik jelentés felveti az orosz gáz- és olajszállítások euróban történő jövőbeli elszámolásának lehetőségét, amely újabb világos jele lehetne az energiaszektoron belüli szorosabbá váló együttműködésnek.

A párbeszéd kiemelt területe ugyan az olaj- és gázipari szektor, de még kiterjed például a közös európai villamosenergia-rendszer kialakításának tervére vagy a nukleáris energia egyre biztonságosabb használatának, szerepének csökkentése kérdéskörére is.

Ugyanakkor az energiadialógus a viták, nézeteltérések fő fóruma is. A bővülés kapcsán vitatott kérdés volt például az Oroszország által szorgalmazott és a közép-kelet-európai országokkal gyakorlatba is ültetett úgynevezett hosszú távú gázszállítási egyezmények kérdése, amelyek viszont nem állnak összhangban az unió által fontosnak tartott liberalizációs folyamattal (különös tekintettel egyes ilyen szerződések területi tiltó klauzuláira). Úgy tűnik, Oroszország legnagyobb aggálya e szerződések fenntarthatóságával kapcsolatban már orvoslást nyer. A 2004. április végi közös nyilatkozat kimondja, hogy az Európai Unió nem fog korlátozásokat bevezetni a szénhidrogének importjával kapcsolatban, és elismeri a hosszú távú egyezmények pozitív szerepét az európai gázpiac stabil és megbízható ellátásában.

Oroszország a párbeszéd keretén belül vetette fel aggodalmait a nukleáris anyagok egy országból származó arányára plafont állító Euratom-szabályozással kapcsolatban is. A konkrét tárgyalások az ügyel kapcsolatban 2004 januárjában kezdődtek, és az áprilisi kétoldalú megállapodásban az unió beleegyezett a korábbi gyakorlat fennmaradásába (lásd később).

Mint láttuk, az Unió részéről a kétoldalú energiakapcsolatokban egyik legsúlyosabbnak ítélt probléma az oroszországi csővezetékek használatához való egyenlő hozzájárulás megteremtésének kérdése, a jelenlegi gyakorlatra jellemző diszkrimináció megszüntetése, valamint az energiaárak költségeket tükröző szintjének kérdése. Ezenkívül változást szeretnének elérni az ágazati monopóliumok és általában a versenyfeltételek kérdéskörében is.

A Közös Európai Gazdasági Tér

A Közös Európai Gazdasági Tér (*Common European Economic Space*) koncepciója azon a közös felismerésen alapul, hogy bár a közeledés mindkét fél számára kívánatos, Oroszország EU-tagdá válása a belátható jövőben reálisan nem képzelhető el – többek között az Unió részéről felmerülő finanszírozási ellehetetlenülés, a 2004. májusi bővülés abszorpciós problémái, illetve az Oroszország számára egyelőre nyilvánvalóan vállalhatatlan teljes intézményi átalakulás és jogrendátvételi problémák, legfőképpen azonban a tagsággal járó politikai mozgástér korlátozottságai miatt.

Első megközelítésben a Közös Európai Gazdasági Tér fő célkitűzései között a négy szabadság – a szabad áru-, szolgáltatás-, tőke- és személyek áramlásának – előmozdítása, valamint egyfajta jogi közeledés szerepelt. Ez azonban csak hosszabb távú célkitűzésként, konkrét időponthoz semmiképpen sem kötötten fogalmazódott meg. A közeledés sebessége a két fél lehetőségeinek és eltérő költségeinek függvénye. Ez egyúttal hátránnyként is felfogható. Mivel a tervekben semmiféle kikényszeríthetőség, konkrét ütemezés nem szerepel, félő, hogy a közösen megfogalmazott szép célok hosszú ideig csak papíron maradnak. Az eddigi csekély eredmények és a közelmúltban kiélesedett ellentétek fényében az ütemezés elmaradása mögött meghúzódó óvatosság indokoltnak tűnik. Valójában nem egyértelműek a két partner szándékai sem, hiszen mihelyt konkrét kérdésekről, konkrét érdekekről van szó, a politika szintjén még meglévő közeledési és kompromisszumkészséget kifejező szép szavakat elsöprik a nagyon is földközeli ágazati és vállalati szintű érdekek.

A Közös Európai Gazdasági Tér elképzelésének a megvalósítására a 2001. évi EU–orosz csúcson életre hívtak egy magas szintű testületet (*High Level Group*), amelyet az EU részéről európai bizottsági tag, Oroszországról pedig miniszterelnök-helyettes irányít. A testület munkájának első szakaszában – 2002 decemberéig – a Közös Európai Gazdasági Tér általános és szektorspecifikus hatásainak feltérképezésével, a jogi közeledés lehetséges területeinek kijelölésével, valamint a végső célok megfogalmazásával volt megbízva. A második fázisban – 2003 októberéig – a koncepció további kidolgozására, továbbá az alkalmazandó eszközök és mechanizmusok kijelölésére került sor.

A munkaütemezésnek megfelelően eddig a következő konkrét eredmények születtek. Elkészítették azon kulcsterületek listáját, ahol közös célok fogalmazhatók meg és – orosz részről – konkrét jogi lépések is tehetők. Ezek elsősorban olyan területek, ahol az EU és Oroszország befektetői, illetve kereskedelmi érdekei a legerősebbek: szabványok és műszaki előírások, vámok, pénzügyi szolgáltatások, könyvelés, közlekedés, úrhajózási szolgáltatások, telekommunikáció, verseny, ipar (különös tekintettel a vas és nem vastartalmú fémeket feldolgozó ágazatokra), mezőgazdaság (hústermelés, húsipar, gabonatermesztés). A Közös Európai Gazdasági Tér hatásainak feltérképezése több fórumon tör-

tént, többek között az érintett vállalatok körében, tudományos körökben. Ami a Közös Európai Gazdasági Tér általános céljait illeti, a magas szintű testület állásfoglalása szerint szélesebb értelemben a kitűzött cél az Európai Unió és Oroszország különleges kapcsolatának kialakítása, a gazdaságok közelebb kerülése egymáshoz – kihasználva a méretekből és a komplementaritásból adódó lehetőségeket –, közép- és hosszú távon a gazdasági integráció alapjainak megteremtése. Ezen belül különös hangsúlyt kap a szabályozói-jogi konvergencia, valamint a kereskedelem és a befektetések előmozdítása.

A *High Level Group* 2003 októberére elkészített jelentése és a novemberi csúcspont közösi nyilatkozata a korábbi célokban és prioritásokban némi elmozdulást, a realitásokhoz való közeledést jelez. Egyrészt a Közös Európai Gazdasági Tér már csak egyike a korábbi, 2003. májusi szeptérvári csúcson megjelölt négy „közös térnek”: 1. közös gazdasági tér; 2. szabadság, biztonság és igazságosság közös tere; 3. közös külbiztonsági tér; 4. közös kutatási, oktatási és kulturális tér.¹⁰ Másrészt kissé homályossá, képlékennyé alakult magának a Közös Európai Gazdasági Térnek a definíciója is: „nyitott és integrált piac az Európai Unió és Oroszország között, a közös és kompatibilis szabályok és szabályozások alkalmazásának révén...”. Ugyanakkor a definíció kimondja, hogy a közös térnek a gazdaság valamennyi szektorát át kell fognia. A négy szabadság megfogalmazása részben árnyaltabbá, részben óvatosabbá vált: a Közös Európai Gazdasági Tér különös figyelmet fog fordítani a következő négy területen mutatkozó akadályok kiküszöbölésére, illetve lehetőségek teremtésére:

1. áruk határokon átnyúló kereskedelme valamennyi ipari és agrártermék vonatkozásában,
2. szolgáltatások határon átnyúló nyújtása,
3. vállalatok alapítása és működése,
4. személyek mozgásának idevágó kérdései, a gazdasági aktivitás lényeges területein.

Ami a négy szabadságot illeti, a tőkék szabad áramlásának útjában már jelenleg sem az adminisztratív akadályok állnak elsősorban – bár orosz részről bizonyos korlátozások élnek, sőt némi vonakodás is fellelhető a külföldi tőke beáramlásával kapcsolatosan általában is –, hanem az uniós cégek oldaláról mutatkozó óvatosság, bizalmatlanság a még mindig jelentős és sajátos kockázatokkal terhelt orosz gazdasággal szemben. Az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának ügyét jól szemléltetik az elhúzódo kétoldalú WTO-tárgyalások, hiszen nemhogy szabad kereskedelemről, de még a kereskedelmi korlátozások csökkentésének kölcsönösen elfogadható szintjéről is igen nehezen sikerült meg egyezni. A személyek szabadabb áramlásának kérdése pedig különösen problémás. Ami a mindezek megvalósítását szolgáló fő eszközöket illeti, azok a következők: piacnyitás, szabályozási-jogi közeledés és kereskedelemösztönzés.

Nem véletlen, hogy miközben a nagypolitika szintjén a gazdasági közeledés gondolata elfogadható, sőt támogatandó, egyes európai üzleti körök mindent megtesznek az Oroszország irányába történő további nyitás megakadályozására, lassítására – vélik legalábbis Oroszországban (*Hrisztyenko* [2002]). (Ezt a véleményt támasztja alá maga a WTO-csatlakozási folyamat, pontosabban abban a kétoldalú megállapodás megkötésének elhúzódoása is.) Ezen aggályok már az elsők között várható lépéssel, a kereskedelem előtt álló korlátok teljes lebontásával kapcsolatosak. Egyelőre pedig úgy tűnik, éppen az orosz fél az, aki többet kockáztat a további nyitással. Egész iparágak, vállalatok tömegei mehetnek tönkre a kereskedelmet fékező korlátok teljes lebontásával, a hazai piac védelmének megszűntével, ami igen komoly szociális problémákat is felvet. Ellenkező irányban, amint

¹⁰ Valójában a három utóbbi „közös tér”, különösen a negyedik megvalósítása jóval egyszerűbb, és lényegében már most is folyamatban van. A bennük elért eredmények feledtethetik a Közös Európai Gazdasági Téren belüli esetleges szerényebb konkrét eredmények tényét.

arról az áruszerkezeti statisztikák is tanúskodnak, éppen a versenyképes orosz termékek hiánya jellemző. Az Európai Unió által vámlebontások révén megvalósítható további piacnyitás mértéke Oroszországgal kapcsolatban – tekintettel a már most is igen alacsony szintű vámvédelemre – pedig amúgy is csekély.

Mi várható reálistan? Az Európai Unió Oroszországgal szembeni eddigi kereskedelem-politikája alapján rövid (de valószínűleg közép-) távon sem várható, hogy a Közös Európai Gazdasági Tér célkitűzéseinek megfelelően minden iparágazatra és az agrárszférára is kiterjedő szabad kereskedelem jöjjön létre Oroszországgal. Ezzel szemben nagyobb realitása van annak, hogy néhány, az Európai Unió számára igazán érdekes, különösen veszélyeztetett területet – a jelenlegi gyakorlathoz hasonlóan – kivételként ki fognak emelni a teljes szabadkereskedelmi feltételrendszer alól. Ebben az esetben nem kizárt egyfajta ütemterv elkészülése sem, természetesen csak Oroszország WTO-tagsága után.

Míg az Európai Unió általában az üzleti tevékenységek szabadságát szorgalmazza a Közös Európai Gazdasági Tér koncepciójának a kidolgozása során, orosz részről éppen a negyedik elem, a személyek szabad mozgásának biztosítása tűnik kiemelt fontosságúnak. Moszkva célkitűzése talán ezen a téren áll legmesszebb az uniós elképzelésektől: a belátható jövőben szeretne lekerülni a vízumkötelezett országok listájáról. Oroszország e kérdésben egyelőre annyit tudott elérni – a Kalinyingrád-kérdés kompromisszumos megoldásán túl¹¹ –, hogy hosszabb távon ígéretet kapott az Európai Uniótól a vízumkérdésre való visszatérésre. Egyes EU-országokkal – például Olaszország – speciális vízumfeltételek kialakításáról folytatnak kétoldalú tárgyalásokat. A munkaerő korlátlan áramlásának azonban nemcsak az EU-ban időről időre fellángoló, az olcsó kelet-európai munkaerő tömeges megjelenésével kapcsolatos félelmek szabnak gátat, hanem az oroszországi népességfogyásból és a lakosság elöregedéséből adódóan az aktív dolgozók számának drasztikus csökkenése is. Az inkább Oroszország számára problémát jelentő agyvészítés jelensége pedig vízumkénsyszer mellett is igen erőteljessé vált már a transzformációs folyamat kezdetekor.

A Közös Európai Gazdasági Tér célkitűzései között szerepel tehát az orosz jogrendszer fokozatos közelítése is az EU jogrendszeréhez (közösségi vívmányokhoz – *acquis communautaire*). Valójában orosz tagsági ambíciók nélkül a jogrendbeli közeledés állami szinten való vállalása fölösleges vagy túlzó ígéretnek – illetve követelménynek – tűnik, hiszen amely területeken a közeledés az üzleti kapcsolattartás hatékonyságának javulását szolgálja, ott maguk az érintett orosz vállalatok azok, akiknek érdekében áll bizonyos változtatások bevezetése – például EU-szabványokhoz való igazodás. Az 1994 óta már működő Európai Gazdasági Tér tapasztalatai pedig egyértelműen mutatják a jogrendbeli alkalmazkodás legfőbb problémáit. Egyrészt a gyakori közösségi szerződés-módosítások, másrészt a hatalmi súly eltolódása a Bizottságtól a Tanács és Parlament irányába – ez utóbbiakra való ráhatás eszközei hiányában – gyengítik az eredeti megállapodásban elért amúgy is korlátozott egyensúlyt, és alapjában növelik a nem EU-tagok uniónnak való kiszolgáltatottságát (*Hamilton* [2002]).

Oroszország és az Európai Unió közös vagy egységes gazdasági térségének koncepciója egyelőre a kutatás stádiumában tart. Orosz részről igen pragmatikus módon közelítettek a kérdéshez. Neves orosz kutatók foglalkoztak azzal a problémával, hogy a csatlakozó országok jogközelítési folyamatát strukturáló úgynevezett tárgyalási fejezetek miként hozhatók összhangba az orosz jogrenddel, illetve az orosz gazdasági érdekekkel és magával az orosz piacgazdasági átalakulással. Még pontosabban azt vizsgálták, mely fejezetek átvétele esik egybe az orosz gazdaság érdekeivel – a gazdaság növekedési lehetőségeit szem előtt tartva – , melyek azok, amelyek egyelőre kifejezetten károsan érintenék az

¹¹ A 2002. novemberi csúcs közös nyilatkozatának megfelelően egyszerűsített eljárással megszerezhető utazási dokumentumok alapján különleges tranzitrendszer működik 2003 júliusától.

8. táblázat

Az egyes *acquis communautaire* fejezetek átvételének orosz megítélése

Nem releváns	Nem célszerű	Hasznos, de nem elsődleges fontosságú	Kívánatos
11. Gazdasági és monetáris unió	6. Versenypolitika és állami támogatás (versenypolitika)	9. <i>Közlekedéspolitik</i> 12. <i>Statisztika</i>	1. <i>Áruk szabad mozgása</i>
15. Iparpolitika	7. Mezőgazdaság	14. Energia	2. <i>Személyek szabad mozgása</i>
16. Kis- és középvállalatok	8. Halászat	19. <i>Távközlés és információs technológiák</i>	3. <i>Szolgáltatások szabad nyújtása</i>
17. Tudomány és kutatás	10. Adózás	20. <i>Kultúra és audiovizuális politika</i>	4. <i>Tőke szabad mozgása</i>
18. Oktatás és képzés	13. <i>Szociálpolitika és foglalkoztatás</i>	26. <i>Külgazdasági kapcsolatok</i>	5. <i>Vállalati jog</i>
21. Regionális politika, strukturális eszközök	22. <i>Környezetvédelem</i>		6. <i>Versenypolitika és állami támogatás (állami támogatás)</i>
24. Bel- és igazságügyi együttműködés	23. <i>Fogyasztóvédelem</i>		25. <i>Vámunió</i>
27. Közös kül- és biztonságpolitika			
28. Pénzügyi ellenőrzés			
29. Költségvetés			
30. Intézményi kérdések			

Forrás: Mau-Novikov [2002] 142. o.

országot, illetve melyek azok, amelyek ilyen szempontból közömbösek, vagy súlyukban jelentéktelenek. A 8. táblázat e kutatás eredményeit foglalja össze.

Mivel azonban Oroszország hivatalos célja nem az EU-tagság, hanem egyfajta közös gazdasági térség kialakítása az Európai Unió országaival, érdemes a kapott eredményeket összevetni a már említett, jelenleg is működő, Norvégiával, Izlanddal és Liechtensteinnel együtt kialakított Európai Gazdasági Tér (EGT) gyakorlatával, vagyis az EGT által lefedett területekkel. A 8. táblázatban dőlt betűkkel írt jogi fejezetek azokat a területeket ölelik fel, amelyek átvétele a jelenlegi EGT-együttműködés gyakorlatán belül marad. Jól látható, hogy a legfontosabb orosz érdekek zöme egybevág a jelenlegi EGT célkitűzésével. Ugyanakkor az orosz érdekek részben eltérnek annak eddigi gyakorlatától: egyes kérdésekben annál erősebb közeledés vállalása, más területeken pedig a távolmaradás igénye fogalmazódik meg. Például a mostani EGT nem jelent vámuniót, Oroszország viszont – valójában nem látható tisztán mely érdekek mentén – szeretne az EU-val vámunióra lépni. Ezzel szemben az orosz társadalom és gazdaság jelenlegi fejlettségi állapotával magyarázhatóan egyelőre nem kívánják átvenni sem a közös szociálpolitikát, sem a környezetvédelmi fejezetet, sem pedig a fogyasztóvédelem közös szabályait. Másrészt a közös energiapolitika – az unióstól eltérő norvég érdekek miatt – nem része az EGT-témakörnek, miközben Oroszország az abban való részvételt kívánatosnak, bár időrendben halaszthatónak tartja.¹²

¹² A norvég gyakorlattól való eltérés igénye e területen is meglepő, hiszen Oroszország Norvégiával együtt az EU fontos külső energiahordozó-szállítója, s szállítói érdekei nagy valószínűséggel – a norvég esethez hasonlóan – nem esnek egybe az unió importőr minőségében jelentkező érdekeivel. Ugyanakkor az energiadiálógus éppen ezen ellentétek feloldását is hivatott szolgálni.

A bővülés néhány fontosabb hatása a kétoldalú kapcsolatokra

Oroszország a kezdeti évek viszonylagos közömbösségével szemben az utóbbi időkben már kifejezetten aggodalmakkal terheltten vette tudomásul az Európai Unió keleti irányú kibővülésének tervét, bár politikai síkon annak megvalósítását soha nem ellenezte. Az aggályok elsősorban azzal kapcsolatosak, hogy számításaik és prognózisaik szerint a bővülés a csatlakozó országokkal való kereskedelmi kapcsolatok rendszerében néhány igen konkrét negatív hatással jár majd.

A legutóbbi vitát az az Oroszország által szinte az utolsó pillanatban, néhány hónappal az EU-bővülés bekövetkezte előtt felvetett álláspont idézte elő, amely szerint nem kívánták automatikusan kiterjeszteni a 15-ök Európájával kötött *partnerségi és együttműködési megállapodást* az Európai Unióba 2004 májusában belépő tíz új tagállamra. Az EU részéről ez a kérdés föl sem vetődhetett, hiszen például a kereskedelmi fejezetek átvételének szükségessége abból a tényből is fakad, hogy az abban lefektetett elvek az Európai Unió közös külkereskedelem-politikájának szerves része, s mint ilyenek, alkalmazásuk az új tagállamokban is kötelező a belépés napjától kezdve. Az orosz fenntartás formai indoklása a következő volt. Mivel a 2004. májusi Európai Unió nem egyezik meg az 1994. évi vagy 1997. évi közösséggel, a nemzetközi jog értelmében a szerződés nem érvényes automatikusan a megváltozott körülmények között. Moszkvának valójában érdemi, tartalmi kifogásai voltak. Az Európai Unió bővülése – a jelenlegi kereskedelem szerkezeti és nagyságrendbeli viszonyaiból kiindulva – különböző orosz számítások szerint mintegy 150–300 millió euró éves veszteséggel jár majd az orosz gazdaság számára. Ennek kárpótlását igyekezett Moszkva elérni egy, a partnerségi és együttműködési megállapodáshoz fűzött kiegészítő jegyzőkönyv formájában.

Ami az orosz importoldalt illeti, mind az EU-15-ök, mind pedig a csatlakozó középkelet-európai országok közül Oroszország fő kereskedelmi partnerei már hosszú évek óta a legnagyobb kedvezményes elbánást nyújtják számára, az előbbieket éppen a partnerségi és együttműködési megállapodás alapján. Érthető azonban, hogy a legnagyobb kedvezményes elbánást Moszkva nem kívánta ellentételezés nélkül, automatikusan megadni néhány csatlakozó országnak, például a Baltikum térségében, ahol az ott élő orosz etnikum állampolgári és kisebbségi jogai immár több mint egy évtizede rendezetlenek. Az orosz exportőrök számára gondot jelenthetnek bizonyos termékek (például alumínium, nukleáris hasadóanyagok stb.) – az átlagos vámszint csökkenése ellenére termékszínter növekvő – vámjai a csatlakozó országokban, továbbá a jelenleg érvényes közösségi korlátozások is, például az acélkvóták. A kérdésben – közvetlenül a májusi csatlakozási dátum előtt – 2004. április végén megegyezés született. Az április 27-én aláírt dokumentum rögzíti a tíz új tagállam kapcsolódását a partnerségi és együttműködési megállapodáshoz, a közös nyilatkozat pedig elismeri az EU készségét a Moszkva által felvetett gazdasági jellegű aggályok ellentételezésére. Többek között csökkentik az acélra felvetett vámot, kvótáját ugyanakkor emelik. A megegyezés értelmében orvoslást nyert a nukleáris fűtőanyagok szállításával kapcsolatos orosz aggály is, az idevágó szerződések továbbra is érvényben maradhatnak. Szabályozták a Litvánián keresztül a kalinyingrádi területre irányuló szabad áruforgalmat is.

A megvitattott problémák egyébként nem új keletűek. Moszkva már 1999 augusztusában egy listát nyújtott át a Bizottságnak azon aggályokról, amelyek a bővülés kapcsán részéről felmerültek. 2001-ben Moszkva egy olyan exportlistát készített, amely azokat a termékeket tartalmazta, amelyek vámterhei az EU-ban különböztek a tagjelölt országokban alkalmazott váموktól. Nemrégiben egy 14 pontos új – tartalmában többnyire mégis régi –, a vámkérdéseken túlmutató lista átadására került sor. A partnerségi és együttműködési megállapodás körüli vita rendezése valójában e lista mentén jött létre. Míg az

egyres pontokba foglalt orosz követelések teljesítése lényegében tárgyalások kérdése – például a kvóták ügye –, néhány esetben (például amelyek az egységes piachoz kapcsolódó egységes szabályozást érintik) Brüsszel nyilvánvalóan nem tudott engedni.

Összességében a bővüléssel a gazdasági kapcsolatok mindkét fél számára jelentősebbé válnak majd, Oroszország esetében az EU részaránya az áruszállításokban eléri majd az 50 százalékot, de a jelenlegi orosz részesedés is az EU külső áruforgalmában észrevehető mértékben fog emelkedni. Különösen erősödni fognak az energetikai kapcsolatok, nőni fog az Unió „függési foka” az orosz olaj-, de még inkább földgázszállításoktól. Míg az EU–15-ökben az orosz gáztól és olajtól való függés (részarány a termék teljes külső behozatalából) 10-30 százalék körül mozgott, ezek a százalékok a csatlakozó közép-kelet-európai országok közül a négy viseigrádban 75 százalékon felüliek. Mindez emeli az energia-párbeszéd jelentőségét.

Hogyan érinti a Közös Európai Gazdasági Tér elképzelése vagy a szabad kereskedelem kialakítása a csatlakozó közép-kelet-európai országokat? Az orosz relációt jellemző hatalmas külkereskedelmimérleg-hiányuk, a kölcsönös áruforgalom szerkezete és az orosz piacon való pozíciójuk megerősítési igényének fényében egy EU–Oroszország szinten létrejövő szabadkereskedelmi övezet kialakulása rájuk nézve minden bizonnyal több előnnyel, mint hátránnyal jár majd. Javuló exportkilátásokat teremt számukra is, miközben csak néhány iparág esetében várhatók nehézségek az esetleges olcsó orosz áru tömeges beáramlása következtében.

Ami a tőkebefektetéseket illeti, nagyobb érdeklődés várható az orosz piac iránt az új uniós közép-kelet-európai vállalatok részéről is, ez azonban elsősorban nem magának a csatlakozásnak a tényével, hanem sokkal inkább a stabilizálódó orosz belgazdasági (és részben politikai) helyzettel, illetve közvetetten, az uniós lehetőségekkel esetlegesen összefüggő, az új lehetőségek okos kihasználásából eredő vállalati prosperitással magyarázható.

A kibővülés azonban új problémát is hoz a tőkekapcsolatokba, nevezetesen a közép-kelet-európai országokban az utóbbi években egyértelműen kitapintható félelmeket az orosz tőkebeáramlás kapcsán.¹³ Erősödő alapokon álló, áttekinthető és kiegyensúlyozott EU–orosz párbeszéd, de még inkább az orosz cégek „európaizálódása” (ami a Közös Európai Gazdasági Tér keretei között végbemenő jogi-szabályozási közeledéssel, valamint a WTO-csatlakozással vélhetően elindul) és ezzel együtt járó nagyobb átláthatóság talán enyhíthet majd ezen aggályokon.

*

Mintegy tíz év telt el a kapcsolatrendszer alapját jelentő partnerségi és együttműködési megállapodás aláírása óta. Azóta – az Európai Unió elvi támogatása ellenére is – várat magára a kilencvenes évek dereka óta mindig csak egy-másfél évnyi távolságra lévőnek tűnő orosz WTO-tagság. Ehhez kötődően nem kezdődhettek el a tárgyalások a már 1994-ben perspektívaként felvetett szabadkereskedelmi övezet kialakításáról sem. Az eredmények az ambíciók és a kinyilatkoztatott nagy szavak fényében meglehetősen szerények.

A kétezres évek putyini Oroszországa és az Európai Unió közötti párbeszéd azonban a korábbiánál látszólag dinamikusabb és egyre többet ígérő. Mindez azonban egyelőre csak a legfelsőbb szintű politika síkján igaz. A 2001. szeptemberi események után egyre me-

¹³ Ennek egyik legutóbbi példája: 2004 áprilisában egy a lengyel külügyminisztérium számára készített tanulmány az orosz cégek – konkrétan a Jukosz – általi felvásárlás esélyeinek megnövekedésére hivatkozva javasolta a magyar Mol és a lengyel PKN Orlen olajcégek tervezett egyesülésének elhalasztását, illetve újragondolását.

legedő orosz–Nyugat, orosz–EU párbeszédnek köszönhetően, továbbá a stabilizálódni látszó belső orosz gazdaság bázisán kítűzött gazdasági jellegű célok: szoros gazdasági integrációs forma kialakítása valóban impozánsak. A szép szavak mögül azonban egyre inkább előbújnak a gyakorlati jellegű kérdések. A pragmatista putyini vezetés által felvett konkrét, gyakran igen-igen hűsbavágó kérdések világítottak rá a realitások és a politika síkján megfogalmazott látványos célkitűzések között tátongó szakadéokra. Az Európai Unió Oroszország-stratégiája újragondolásra szorul. Ugyanakkor Oroszországnak is tisztázni kell, milyen mértékben kíván – és hajlandó is – nyitni Európa felé.

Tovább nehezíti a kétoldalú kapcsolatokban a közeledést, hogy Moszkva elképzelése szerint a közös gazdasági térnek nem pusztán Oroszországot kellene magába foglalnia, hanem célkitűzésében az egész FÁK-térseget is. Orosz részről ezen elképzelésbe illeszkedik minden bizonnyal a 2003 folyamán Ukrajnával, Belarusszal és Kazahsztánnal kötött megállapodás az egymás közötti szabad kereskedelemről.

Oroszország uniós tagságának a kérdését – a realitásokból kiindulva – minden bizonnyal nem veti fel egyik partner sem a belátható jövőben.¹⁴ A gazdasági és politikai közeledési folyamat azonban várhatóan fennmarad. Ez egyben szükségszerűség is, hiszen a közép-kelet-európai országok 2004. évi csatlakozása nemcsak Oroszország számára, de az Unió részére is jelentős mértékben megemeli a kölcsönös kapcsolatok fontosságát, kiváltja azok ápolásának és fejlesztésének kényszerét. A bővüléssel ugyanis az orosz export több mint fele már az uniós tagországokban talál majd piacot, miközben a megnagyobbodott Európai Unióban Oroszország válik az egyik legfontosabb behozatali termékcsoport, a szénhidrogének egyértelműen első számú szállítójává. Az Európai Unió bővülése számos tekintetben új dimenziókat nyit az EU–Oroszország dialógusban. Az új közép-kelet-európai országok csatlakozásával az Unió nemcsak 1,5 millió orosz lakost kap, hanem olyan új tagállamokat is, amelyekben az orosz kapcsolatok súlya, jelentősége az elmúlt évtizedekben talán csak a finn–orosz relációval volt összevethető. Ezen új országok mindenképpen új színeket, témákat, új lehetőségeket, de új problémákat is hoznak a közöségbe.

A kapcsolatok intézményesültségében azonban középtávon még nem számíthatunk jelentős változásokra. Az általános kereteket az Európai Unió részéről most körvonalazódó pragmatista megközelítésű, ugyanakkor a nagyszabású újítások bevezetésétől tartózkodó, az egész közvetlen európai szomszédság számára felkínált szélesebb Európa (*Wider Europe*) koncepció fogja megrajzolni. Emellett az EU–orosz bilaterális tárgyalásokon csak lassú kibontakozás várható a Közös Európai Gazdasági Tér megteremtése tekintetében.

A kapcsolatrendszerben jövőben mutatkozó irányokat és dinamikát vélhetően befolyásolják majd az orosz relációban fokozottabb mértékben érdekelt újonnan csatlakozó közép-kelet-európai országok, közülük is különösképpen Lengyelország. Lengyelország például jelezte igényét, hogy a többi kelet-közép-európai csatlakozó állammal együtt már a csatlakozás előtt vonják be az Európai Unió és jövőendő új kelet-európai szomszédai között zajló párbeszédbe. A jövő kérdése, hogy mindezek a törekvések, illetve a más érintett országok részéről gyakran tapasztalható passzivitás összességében az EU–orosz párbeszéd erősödésének és gazdagodó formáinak irányába mutatnak-e majd. Az új belépések azonban tovább élezik majd az Európai Unió Oroszország-stratégiájának jelenlegi nagy problémáját, az egységesség és következetesség hiányát. Mint ahogy a 2003. őszi EU–orosz csúcson Rómában is kiderült, nemcsak a Bizottság és a Tanács, de az egyes tagállamok sincsenek sem egymással, sem az előbbiekkal egy véleményen Oroszországot illetően.

¹⁴ Teljesen azonban nem lehet kizárni, hogy Oroszország a jövőben ilyen igényt fogalmazzon meg. Ismert orosz értelmiségiek az elmúlt egy-két évben nem egyszer nyilatkoztak ilyen szellemben.

Hivatkozások

- DEÁK ANDRÁS [2003]: Eastern Policy of the Enlarged European Union – Developing Relations with Russia. Eastern Policy of the Enlarged European Union – A Visegrad Perspective, Slovak Foreign Policy Association, Pozsony, 207–223. o.
- EMERSON, M.–VAHL, M.–WOOLCOCK, S. [2002]: Navigating by the stars – Norway. The European Economic Area and the European Union, CEPS, Brüsszel.
- EU ADMITS [2004]: EU admits strategy on Russia is ineffective, Financial Times, február 23. 1–2. o.
- EUROSTAT [különböző számok]: External and intra-European Union Trade. Eurostat, Luxemburg.
- FEHÉR KÖNYV [2002]: Obseje ekonomicseszkije prosztranzstvo: perszpektyivi vzaimootnosényij Rossziji i ESZ. Belaja Knyiga TACIS, Moszkva.
- HAMILTON, C. B. [2002]: Russia's European Integration – Escapism and Current Realities, paper presented at the First International Conference – Negotiating Russia's WTO-Accession: Strategic Lessons from Multilateral Trade Liberalization and Club Enlargement, Moszkva, június 24–25.
- HRISZTYENKO, V. [2002]: Ekonomicseszkije vzaimogyesztvije Rossziji i ESZ. Voproszi Ekonomiki, 6. sz. Moszkva, 144–146. o.
- IMF: Direction of Trade Statistics. IMF, Washington.
- LIUHTO, K. [2001]: Mezsdunarodnaja gyejatyelnosztj rosszjiszkih korporácij – napravlénijja ekszpanziji rosszjiszkoivo biznyisza. Obzor Ekonomiki, No. 1. RECEP, Moszkva.
- LUDVIG ZSUZSA [2001]: Oroszország Európában – kapcsolatok a jelenlegi és a bővülő Európai Unióval. Megjelent: *Deák András–Farkas Péter–Ludvig Zsuzsa–Réthi Sándor* (szerk.): *Oroszország a világ gazdaságban – válság előtt és után*. Aula, Budapest.
- LUDVIG ZSUZSA [2003]: Vonzás versus tasztítás – közvetlen külföldi tőkebefektetések Oroszországban. Fejlesztés és Finanszírozás, 1. sz.
- MAU, V.–NOVIKOV, V. [2002]: Otnosenyija Rossziji i ESZ: prosztranzstvo vibora ili vibor prosztranzstva? Voproszi Ekonomiki, 6. sz. Moszkva, 133–143. o.
- ROSSZJIA V ... [2003]: Rosszija v cifrah Goszkomsztat, Moszkva.
- UNCTAD [2002], [2003]: World Investment Report.
- http://európa.eu.int/comm/external_relations
- <http://www.wto.ru>